

FILIP A. JAKUBOWSKI
INSTYTUT ORIENTALISTYKI UAM
ORCID: 0000-0001-6152-8114

DWA RĘKOPIŚMIENNE KORANY W ZBIORACH BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ

Biblioteka Kórnicka dysponuje dwoma rękopiśmiennymi Koranami o sygnaturach BK 2676 oraz BK 1716. Egzemplarze te znacząco różnią się i w związku z tym należy je omówić osobno. Do tej pory zostały opisane w literaturze dwukrotnie – w starszym *Katalogu rękopisów arabskich* (tylko BK 1716)¹ oraz w monografii Nihada Jorda *Koran rękopiśmienny w Polsce*². Celem niniejszej pracy jest analiza obu kórnickich rękopisów poprzez krytykę zewnętrzną (głównie) i wewnętrzną. Badanie samego tekstu koranicznego jest siłą rzeczy ograniczone do ewentualnych notatek, poprawek i iluminacji czy kolofonów.

By uszanować bogatą arabską tradycję rękopiśmienną, będę podawał także w tym języku terminy techniczne dotyczące kodykologii i paleografii, opierając się w tym względzie na pracach kompilacyjnych Adama Gacka i François Dèroche’a.

Koran jest centralnym dziełem kultury arabsko-muzułmańskiej. Tradycyjnie uczeni muzułmańscy widzieli w nim punkt początkowy i wzorzec dla gramatyki czy stylistyki języka arabskiego. Wokół niego rozwinęły się osobne gałęzie nauki

¹ *Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich*, t. 5, cz. 1, *Katalog rękopisów arabskich*, oprac. Wojciech Dembski, Warszawa 1962, s. 18.

² Nihad Jord, *Koran rękopiśmienny w Polsce*, Lublin 1994.

i sztuki muzułmańskiej, od egzegezy, przez sztukę recytacji (*qirā'āt*), gramatykę czy kaligrafię. Współcześnie badacze, szczególnie zachodni, coraz częściej wskazują na niedoskonałości języka koranicznego na różnych poziomach³.

Teologia muzułmańska stawia wyraźne rozróżnienie pomiędzy pojedynczą kopią Koranu (*muṣḥaf*) a hipostazą słowa Bożego, częścią tzw. Boskiej Księgi („umm al-kitāb” – matką Księgi, „kitāb maktūn” – ukrytej księgi, by wskazać dwa spośród określeń zawartych w Koranie). Były i nadal są w islamie nurty, które uznają Koran nie za hipostazę, ale akt twórczy Boga. Tak twierdzili choćby mutazylici w średniowieczu, a do dzisiaj wiarę tę wyznają ibadyci (obecnie głównie w Omanie).

Najstarsze zachowane fragmenty rękopisów Koranu pochodzą z II połowy VII wieku, jednak pełny system zapisu, od wokalizacji samogłoskowej po znaki pomocnicze (np. do różnych odmian *tağwīd*⁴), kształtował się dopiero w ciągu kolejnych stuleci, nazwy sur (rozdziałów) pojawiają się nie wcześniej niż w II wieku hidżry (VIII w.). Jeszcze później pojawiają się winiety, w których osadzano tekst, ramy, iluminowane strony początkowe i końcowe czy zdobione oprawy, a więc te (oraz inne) elementy, które stały się kanonicznymi w rękopiśmiennych Koranach. Zmieniały się także dominujące style kaligrafii, z których *nashī* jako ostatni był powszechnie używany w świecie muzułmańskim od końca X wieku. Pierwszy Koran spisany na papierze datuje się na I połowę X wieku i systematycznie rozpoczął on wypieranie wcześniej używanego pergaminu (najpierw na muzułmańskim Wschodzie)⁵. Z czasem, wraz z rozdrobnieniem świata muzułmańskiego po dezintegracji kalifatu abbasydzkiego i jego późniejszej likwidacji przez Mongołów w XIII wieku, także Korany powstające w różnych częściach świata nabierały dysyngktywnych cech lokalnych.

Także od Koranów rozpoczęła się muzułmańska sztuka iluminacji rękopisów. Zyskały one własny układ i elementy ozdobne, które były powielane przez kolejne stulecia⁶. Współczesne egzemplarze drukowane Koranu wciąż powtarzają schematy wypracowane przez kopistów i iluminatorów średniowiecza.

³ Herbjørn Jenssen, *Arabic Language*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur'ān*, t. 1, red. Jane Dammen McAuliffe, Leiden – Boston 2001, s. 127–135. Na temat historii klasycznego języka arabskiego zob. Wolf Dietrich Fischer, *Classical Arabic*, [w:] *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, t. 1, red. Kees Versteegh, Leiden – Boston 2006, s. 397–405.

⁴ *Tağwīd* – zasady poprawnego wymawiania liter w jednej z odmian recytacji Koranu (*qirā'āt*). Więcej o tej technice zob. Anna M. Gade, *Recitation of the Qur'ān*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur'ān*, t. 4, red. Jane Dammen McAuliffe, Leiden – Boston 2004, s. 373–379.

⁵ François Déroche, *Manuscripts of the Qur'ān*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur'ān*, t. 3, red. Jane Dammen McAuliffe, Leiden – Boston 2003, s. 263–267.

⁶ François Déroche i in., *Islamic Codicology. An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, tłum. Deke Dusinberre, David Radzinowicz, London 2005 AD/1426 AH, s. 234–250.

Il. 1. Sura XCVII i początek sury XCVIII, BK 1716

Il. 2. Początek sury LXXI; na marginesie dopisany fragment pominięty przez skrybę. BK 1716

Il. 3. Początek sury II; zdobienia nawiązują do szkoły z Szirazu. BK 2676

السَّلَامُ لَيْسَتْ مُؤْمِنًا تَتَعَوَّبُ

عَرْضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا نَفْسُ اللَّهِ مَعَاذَ كَثْرَةِ كَلِمَاتِكَ
كَسْتُمْ مِنْ تَمَلُّقِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ فَنَيْسُوا أَنَّ اللَّهَ
كَانَ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَيْرًا لَا يَسْتَوْعِقُ الْقَاعِدِينَ
الْمُؤْمِنِينَ أَوْ لِضُرِّهِ وَالْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
بِأَمْرِ اللَّهِ وَأَنْفُسِهِمْ نَصَّ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ مِنَ الْهَيْبَةِ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا دَرَجَاتٍ سِنِيَّةٍ
وَمَغْفِرَةٍ وَرِجْمَةٍ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا رَحِيمًا
أَنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَائِفِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا لَيْسَ
كُتُبًا قَالُوا كَمَا مَسْتَصْعِفِينَ عَلَى الْأَرْضِ قَالُوا

الْمُرْكُورُ أَضْلَلَهُ اللَّهُ وَأَسْعَى

Il. 4. Fragment sury IV; na marginesie ozdobna šamsa oraz fragment uzupełnionego tekstu. BK 2676

Muḥafy były traktowane w szczególny sposób, co przełożyło się także na późniejsze egzemplarze litograficzne i drukowane. Często przechowywano je osobno w skórzanych torbach, workach bądź skrzynkach (szczególnie w bibliotekach osmańskich, tzw. *mahfazy*).

Rękopiśmiennych Koranów w zbiorach polskich jest stosunkowo niewiele, ich liczba nie przekracza prawdopodobnie stu. Według *Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich* jest ich nieco ponad 60⁷. Natomiast Nihad Jord odnotowuje ich 49 w zbiorach bibliotecznych i „kilkadziesiąt” w prywatnych⁸. Najwięcej, bo aż 22 rękopisy, znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, co nie powinno dziwić, zważywszy na długą historię zainteresowań orientem na Śląsku, co udokumentował w swoich pracach Krzysztof Migoń⁹.

Rękopis BK 1716 nie zawiera informacji proveniencyjnej, jest nabytkiem prawdopodobnie XIX-wiecznym. Manuskrypt BK 2676 Biblioteka Kórnicka zakupiła w 1960 roku od Wolfganga Trypuckiego, który przywiózł go z Litwy, rzekomo za pozwoleniem Biblioteki im. Lenina (obecnie Rosyjska Biblioteka Państwowa)¹⁰. Trypucki przed II wojną światową był stróżem w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, po wojnie zaś osiadł w Raciborzu, a następnie w Górze Śląskiej. Sprzedał kilka rękopisów w Kórniku (BK 2673, 2674, 2202, 2003, 2204), a do Zamościa trafił dzięki niemu przywilej lokacyjny miasta.

Rękopis BK 1716

Pierwszy z kórnickich Koranów jest skromniejszy, nie posiada iluminacji czy innych zdobników, kaligrafia jest prostsza.

Składa się z 448 kart o formacie 20 × 14 cm. Papier nie zawiera filigranów, a sam rękopis pozbawiony jest kolofonów, ustalenie konkretnego kopisty czy dokładnej daty powstania jest zatem niemożliwe (szacuje się ją na XVII wiek). Nihad Jord twierdzi, że jest to papier o proveniencji orientalnej¹¹.

Na większości stron rękopisu jest 13 wersów zapisanych pismem *nash* w jego tureckiej odmianie¹² (o kopiście i innych rękach dalej). Wyjątki w liczbie wersów na jednej stronie to:

- k. 448v: 6 wersów zawierających całą I surę,

⁷ *Katalog...*, dz. cyt.

⁸ Nihad Jord, dz. cyt., s. 47.

⁹ Krzysztof Migoń, *Recepcja książki orientalistycznej na Śląsku do końca XVIII wieku*, Wrocław 1969; tegoż: *Śląscy orientaliści i zbieracze orientaliów do XIX wieku*, [w:] *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 3, red. Jan Reychman, Warszawa 1969, s. 7–45.

¹⁰ Nihad Jord, dz. cyt., s. 53.

¹¹ Tamże.

¹² Por. Adam Gacek, *Arabic Manuscripts. A Vademecum for Readers*, Leiden – Boston 2009, s. 164.

- k. 447r: 8 wersów zawierających początek sury II (II, 1–5),
- k. 1v: 10 wersów zawierających sury CXIII–CXIV,
- wklejka 1r: 7 wersów zawierających ponownie I surę.

Jedynym dodatkiem wykraczającym poza zapis tekstu koranicznego wraz z technicznymi marginaliami są próbki pisma obecne na wklejce 2 (*verso* i *recto*), k. 447r, k. 358r, k. 354r oraz k. 353r. Tusz jest w większości czarny, kolorem czerwonym (rubrykacja, arab. *taḥmīr*) zapisane są incipity sur (nazwa wraz ze wskazaniem liczby wersów i informacją, czy jest mekkańska i medyńska), niektóre marginalia, w kilku miejscach wykropkowane błędy oraz odstępy między ajatami (w formie większych kropek).

Występują marginalia, które można podzielić na trzy kategorie: próbki pisma, dopiski techniczne oraz poprawki. Poprawki zostaną omówione nieco niżej, o próbkach pisma już wspominałem. Na kartach *recto* w stópce występują regularnie kustosze, oprócz tego są podpisane początki *ğuzów* i niekiedy ich części składowej *ḥizbów*¹³.

W wielu miejscach papier jest uszkodzony, nosi też wielokrotnie ślady po zalaniu bądź sklejeniu (np. k. 112v; k. 77v), był też w przeszłości poddawany naprawom. Brakujące fragmenty z tekstem były uzupełniane poprzez doklejanie papieru z dopisanymi lukami, czasami jednak zasłaniają one tekst.

Oprawa rękopisu jest typu kopertowego, skórzana, jasnobrązowa, podszyta materiałem. W centrum górnej i dolnej okładziny znajduje się medalion w kształcie migdała (tzw. mandorla), wewnątrz którego jest wytarta arabeska. Typ oprawy wykazuje proveniencję turecką (XVII/XVIII w.), jednak znaczny stopień uszkodzenia mandorli nie pozwala rozpoznać jej szczegółowego miejsca i czasu powstania. Według typologii Weisweilera istnieje 9 rodzajów mandorli, które dzieli na kolejne podgrupy¹⁴. Déroche proponuje klasyfikację na podstawie samego kształtu mandorli i struktury wewnętrznej dekoracji, detale ozdoby (liście, kwiaty itp.) mogą

¹³ *Ğuz'* (l.mn. *ağzā'*), pol. „część” – jednostka podziału Koranu na 30 nierównych części do recytacji, niemających często związku z treścią. Każdy *ğuz'* dzieli się na 2 *ḥizby*. Historycznie Koran niekiedy występował w formie 30 osobnych ksiąg (*ğuzów*). Podział na *ğuz'y* jest także przydatny w ramadanie, ułatwiając wyrecytowanie całej księgi w ciągu 30 dni w czasie modlitwy zwanej *tarāwīḥ*, jak i w nauce całej księgi na pamięć (lub choćby uznawanego za najważniejszy ostatniego *ğuz'u*). Zob. François Déroche, dz. cyt., s. 264–265; Janusz Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, t. 1, Warszawa 1997, s. 66.

¹⁴ Za: François Déroche i in., dz. cyt., s. 298.

bowiem mieć rozliczne wariacje lokalne¹⁵. Stopień zachowania mandorli pozwala wykluczyć formy symetryczne wzdłuż dwóch osi i zupełnie proste, a wskazać pewne podobieństwo do rozbudowanych struktur typów NA (ze zdobieniem typu „dzi” bądź OA (bez niego), podgrupa i dalsze rozróżnienie jest niemożliwe do ustalenia¹⁶.

Klapka oprawy jest zakończona trójkątnie, zawiera również dekorację w sześciokątnej ramie o zaokrąglonych brzegach, nawiązującą do wnętrza mandorli. Wykazuje dużo podobieństwa, jak i cała klapka wraz ze sposobem obszycia, do rękopisu Or.2089, znajdującego się na Uniwersytecie w Lejdzie¹⁷.

Omawiający ten rękopis, Nihad Jord dość lakonicznie wskazał, że zawiera „wieloręczne, liczne poprawki na marginesach”¹⁸. Jest to duże niedopowiedzenie, gdyż błędów i dopisków w całym tekście znajduje się ponad 350. Można odnaleźć ślady co najmniej trzech rąk – głównego kopisty (A), osoby poprawiającej tekst (B) oraz niewprawnego, być może późniejszego właściciela (C). Większość tekstu zapisana jest ręką A, ona też odpowiada za błędy w kopiowaniu tekstu. Ręka B poprawiała większość błędów (o technikach niżej), a także dopisała całe strony, jak na k. 154r, k. 126v i r, czy większe ich fragmenty, k. 107r (dwa wersy). Kilukrotnie także ta osoba sama popełniła błędy (np. k. 36v – dopisane na marginesie „ba‘d” zamiast „ba‘d”).

Najprawdopodobniej najpierw powstał tekst właściwy, zapisany czarnym tuszem, z pozostawionym miejscem na incipity sur, dopisywane później czerwonym tuszem. Dowodzą tego puste miejsca na owe incipity, których naliczyć można w sumie 21 i występują nieregularnie, począwszy od sury LXIII (k. 30 r), im bliżej końca tekstu, tym częściej. Kopista często nie mieści się w przewidzianym na dany wers miejscu i kończy wyrazy na marginesie, najbardziej jaskrawo to wygląda przy incipitach sur (np. k. 311r).

W omawianym rękopisie występuje wiele rodzajów błędów, które można uporządkować w kilka grup¹⁹. Wszystkie wykreślenia nazywane są arabskim terminem „ḍarb”. Należy jednak rozróżnić trzy ich rodzaje: przekreślenia, suspunkcję (wykreślenie w formie zakropkowania) i subpunkcję (podkreślenie

¹⁵ Tamże, s. 300.

¹⁶ Tamże, ilustracje 101, 104 i 108.

¹⁷ Karin Schepers, *The Technique of Islamic Bookbinding: Methods, Materials and Regional Varieties*, Leiden – Boston 2015, ilustracja 10, s. 52.

¹⁸ Nihad Jord, dz. cyt., s. 76.

¹⁹ O błędach w rękopisach arabskich zob. Adam Gacek, *Arabic...*, dz. cyt., s. 234–235.

w formie kropek). Występują także abrewiacje oraz inne znaki przy poprawkach nadpisanych na marginesach, odwołujące się do zaznaczonego w taki sam sposób fragmentu w tekście, takie jak „ṭ” (od „ṭurra” – ucięte), czy dla opuszczeń znak korektorski przypominający nieco grecką literę gamma γ lub odwrócone „v” (w tradycji europejskiej znane jako odwrócone *caret*) (np. k. 55v, k. 74v)²⁰.

a) błędy gramatyczne

Ten typ usterki odnalazłem czterokrotnie i może (choć nie musi) świadczyć o słabej znajomości klasycznego języka arabskiego:

- k. 375v na marginesie: „ğuz’ as-sādis” zamiast “al-ğuz’ as-sādis” (brak określenia rzeczownika będącego częścią wyrażenia atrybutywnego),
- k. 285v na marginesie: „al-ğuz’ iṭnā ‘ašara” zamiast „al-ğuz’ aṭ-tāni ‘ašar” (liczebnik główny zamiast porządkowego),
- k. 133r: zamazana czerwoną superpuncją niepoprawna końcówka formy rozkazującej „(u)stud‘ifūna” i poprawiona na właściwą formę „(u)stud‘ifū”,
- k. 59r: „tā’ marbūta” zamiast „tā’ maftūḥa” (أزفت الأرفة zamiast أرففت الأرفة), błąd niezauważony przez korektora (LIII, 57).

b) dittografie (arab. *ziyādāt*, dosł. dodatki)

W ponad stu (sic!) miejscach kopista A powtórzył słowa lub całe frazy, często przeskakując kilka wersów dalej, np.:

- k. 415r: powtórzony wyraz na kolejnej karcie, wykreślony poprzez superpuncję,
- k. 366r: powtórzony fragment, wykreślony poprzez subpuncję (skryba pomylił się, gdyż w jednym ajacie następuje podobna sekwencja dwukrotnie – „an-nās ḡamī‘an”: V, 32),
- k. 218r: powtórzony fragment (XIX, 55), wykreślony poprzez subpuncję,
- k. 240v: dwa różne błędy – fragment i słowo nadliczbowe wykreślone poprzez podwójną subpuncję – czerwoną i czarną (XVI, 111, 124).

c) kakografie

Liczne, np. k. 346v, k. 43v, k. 102r (na marginesie).

²⁰ Adam Gacek, *Taxonomy of Scribal Errors and Corrections in Arabic Manuscripts*, [w:] *Theoretical approaches to the transmission and edition of Oriental manuscripts. Proceedings of a symposium held in Istanbul March 28–30, 2001*, red. Judith Pfeiffer, Manfred Kropp, Würzburg 2007, s. 221.

d) błędy wewnątrz wyrazów

- k. 225r: na marginesie powtórzony wyraz „muwāqimūhā” (XVIII, 53); wykreślony poprzez subpuncję, oznaczone „ṭ” (ط), powtórzonym na marginesie; w tekście ślady wymazywania, nie można ustalić, jak wyglądał pierwotnie,
- k. 226r: „al-walā” zamiast „al-walāya”: końcówka „ya” nad wykreśloną subpuncją hamzą,
- k. 240v: „al-bayt” zamiast „as-sabt”, błąd niezauważony przez korektora (XVI, 124),
- k. 339r: „al-ḥawāyā” zamiast „al-ḥawāyā”, błąd niezauważony przez korektora (VI, 146).

e) pominięcia (arab. *saqṭa*)

Uzupełniane przez korektora bezpośrednio w wersie bądź na marginesie, w sumie takich błędów jest ponad 270. Przykłady:

- k. 349r: dłuższy fragment dopisany w górnym marginesie (VI, 57–58), błąd wynika z przeskoczenia do kolejnego fragmentu po frazie „tasta‘gilūna bihi”,
- k. 48r: brakujący fragment dopisany na marginesie (LVIII, 10), wprowadzony poprzez odwrócony *caret*,
- k. 75r: brakujący fragment dopisany na marginesie ręką B (XLVII, 5–8), wprowadzony poprzez puncję,
- k. 60r: brakujący fragment dopisany na marginesie ręką B (LIII, 28).

f) inne

- k. 51r: zamazany fragment tekstu, dopisany na marginesie, tenże dopisek wykreślony subpuncją i poprawiony inną ręką (LVII, 18).

Rękopis BK 2676

Drugi z Koranów przechowywanych w Bibliotece Kórnickiej jest w porównaniu z omówionym wcześniej dużo bogatszy.

Składa się z 340 kart o wymiarach 15 × 11 cm. Papier jest cienki, o proveniencji orientalnej, bez filigranów za wyjątkiem wklejek. Na nich znaki wodne – na jednej „Vande (?)”, na drugiej nieczytelne greckie litery na dole strony. Znaków tych nie udało się rozpoznać w najważniejszych katalogach filigranów europejskich²¹ i orientalnych²².

²¹ Charles M. Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leurs apparition vers jusqu'en 1600*, t. 1–4, Geneva 1907; Gerhard Piccard, *Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, t. I–XVII, Stuttgart 1961–1997.

²² Asparukh Velkov, *Les filigranes dans les documents ottomans*, Sofia 2005; Vsevolod A. Nikolaev,

Na większości kart jest 11 wersów, z czego środkowych 9 w piśmie *nash*, a dwa skrajne w *tuluṭ*. Ich liczba zmniejsza się przy ozdobnych incipitach sur, które zajmują po dwa wersy. Wyjątki:

- k. 1r i k. 2v: po sześć wersów,
- k. 483v: 9 wersów,
- k. 483r: 7 wersów.

W przypadku k. 483, zawierającej formułę wotywną i kolofon, tekst wpisany jest w ramę o kształcie rombu.

Środkowe wersy zapisane są czarnym tuszem, skrajne złotym. Złotym tuszem w winietach zapisane są nazwy sur. Czerwonym tuszem zapisanych jest większość kustoszy, a także oznaczenia recytacyjne (w tekście i na marginesie), a nie, jak błędnie podaje Jord – wokalizacja. Pismo jest bardzo staranne.

Oprawa jest skórzana, ciemnobrązowa, typu kopertowego bez klapki. Na środku górnej i dolnej okładziny widnieje mandorla, którą można zidentyfikować jako NSD2 według typologii zaproponowanej przez Deroche'a²³. Jest to typ występujący w oprawach osmańskich XVI wieku. Mandorla charakteryzuje się wzorem kwiatowym z dwuosiową symetrią. W rogach oprawy także znajdują się ozdoby w podobnym stylu.

Rękopis zawiera kolofon z datą spisania tekstu według kalendarza muzułmańskiego – rok 874. Odpowiada to okresowi pomiędzy 11 VII 1469 a 30 VI 1470²⁴. Tę datację potwierdzają iluminacje i obramowanie (o czym poniżej). Kopista przedstawia się jako 'Abū al-Makārim.

Zgodnie z tradycją sporządzania rękopiśmiennych kopii Koranu karta 1 (*verso* i *recto*) jest bogato zdobiona. Tekst zapisany jest w ramie tworzonej przez niebieską bordiurę. Wewnątrz bordiury znajdują się motywy roślinne, ten styl iluminacji obecny jest także każdorazowo w winietach poszczególnych sur (w formie trójdzielnej z tekstem pośrodku na białym deseni). Całość zdobią wypustki w formie linii.

Nihad Jord sugeruje, że pismo, iluminacja i kompozycja tekstu przypominają dzieła Yāqūta al-Musta'şimiego (zm. 1298)²⁵, słynnego kaligrafa i sekretarza

Watermarks of the Ottoman Empire, Watermarks of the Mediaeval Ottoman Documents in Bulgarian Libraries, t. 1, Sofia 1954; Radoman Stanković, *Филигранолошки опис и албум грчких рукописа XV–XIV века. La Description des filigranes et l'albun des manuscrits grecs XV–XIXe siècles*, t. XI, Sofia 2006.

²³ Françoise Deroche, dz. cyt., s. 301.

²⁴ W literaturze przedmiotu można odnaleźć błędnie podane 1569 (Nihad Jord, dz. cyt., s. 76).

²⁵ Sheila R. Canby, *Yāqūt al-Musta'şimī*, [w:] *Encyclopaedia of Islam*, t. 11, Leiden 2002, s. 263–264.

ostatniego kalifa abbasydzkiego. Mają na to wskazywać stosowane jako ozdobniki wersy zapisane pismem *tulūt*²⁶.

Typ iluminacji stosowanych na karcie pierwszej jest charakterystyczny dla nieodległej chronologicznie szkoły z Szirazu, którą datuje się na lata 1303–1452²⁷. Ten artystycznie uderzający styl służył kopiowaniu i ilustrowaniu ksiąg w okresie rządów Indżuidów oraz Muzaffarydów w Persji. Ponadto podobieństwo wykazuje stosowanie *tulūtu* na skrajnych wersach stron czy winiety z incipitami sur²⁸.

Można odnaleźć rozmaite marginalia, począwszy od oznaczeń *ğuzów* i ich części składowych – *hizbów*, wraz z numeracją (1–30) *ğuzów* zapisaną cyframi arabsko-indyjskimi. Ponadto w sposób bardzo nieregularny pojawiają się na marginesie ozdobne iluminacje-rozety, znane w arabskiej tradycji jako *šamsa*²⁹. Występują w formie okrągłej lub owalnej, niekiedy nawet trzy na jednej stronie. Tradycyjnie oznaczają one poszczególne części tekstu Koranu. Dolne marginesy zawierają, począwszy od k. 2 v., kustosze zapisane czarnym bądź czerwonym tuszem.

W porównaniu z rękopisem BK 1716 kopista był bardziej uważny, choć i jemu nie udało się ustrzec błędów. Jednak w przeciwieństwie do tego pierwszego, jest ich zaledwie kilkadziesiąt. Pismo jest dużo staranniejsze.

a) dittografie (arab. *ziyādāt*, dosł. dodatki) – w kilkunastu miejscach, np.

– k. 76v: skreślony czarnym tuszem powtarzający się fragment (IV, 167),

– k. 184v: skreślony czarnym tuszem fragment (XII, 65).

b) kakografie

Nieliczne, np. k. 378v (wers 10), k. 23v (wers 7).

c) błędy wewnątrz wyrazów – nieliczne

– k. 275r: „antā” zamiast „antum”: dopisana litera mim czarnym tuszem, co widać wyraźnie w górnym wersie zapisanym złotym tuszem,

– k. 280r: „lahā” zamiast „lahu”: przekreślone i dopisane w górnym wersie.

²⁶ Nihad Jord, dz. cyt., s. 57.

²⁷ Za zwrócenie uwagi na to podobieństwo dziękuję dr. Łukaszowi Piątakowi z Zakładu Arabistyki i Islamistyki z Poznania.

²⁸ Elaine Wright, *The Look of the Book. Manuscript Production in Shiraz 1301–1452*, Washington 2013, s. 17.

²⁹ Adam Gacek, *The Arabic Manuscript...*, dz. cyt., s. 80; François Deroche, dz. cyt., s. 237.

d) pominięcia (arab. *saqta*) – w sumie 46

Przykłady:

- k. 16r: brakujące słowo (II, 178) dopisane wewnątrz ramki,
- k. 318v: brakujący fragment dopisany wewnątrz ramki (XXI, 27–28),
- k. 374r: brakujące słowo dopisane bezpośrednio nad wersem.

e) inne

- k. 247v: błędny kustosz („wa lā yaš ‘ūrū” zamiast „wa lā yašfa ‘ūna”),
- k. 235r: brak kilku słów w 10. wersie (XIX, 68), choć pozostawiono puste miejsce (wymazane?).

Podsumowanie

Oba kórnickie rękopisy są niezwykle ciekawe, choć ich wartość poznawcza leży gdzie indziej. Manuskrypt BK 1716 jest przykładem dzieła zawierającego rozliczne błędy, które były przez nieznanego korektora korygowane na rozmaite sposoby. Można przypuszczać, że właśnie te mankamenty obniżyły jego cenę i ułatwiły zakup, a ostatecznie doprowadziły go do Biblioteki Kórnickiej w XIX wieku.

Przypadek rękopisu BK 2676 jest inny – to księga posiadająca bogatą iluminację i piękną kaligrafię, prawdopodobnie jedną z ciekawszych w Polsce. Jego XV-wieczne pochodzenie sytuuje go wśród najstarszych rękopiśmiennych Koranów w Polsce. Zastrzec tu jednak trzeba, że do tej pory wiele spośród przechowywanych w naszym kraju egzemplarzy nie zostało dostatecznie opisanych i ich datacja jest niepewna.

Polskie Korany, choć skatalogowane przez Nihada Jorda i wcześniej przez Wojciecha Dembskiego, wciąż w większości nie doczekały się szczegółowych analiz, co należałoby przeprowadzić w najbliższej przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- Briquet Charles M., *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leurs apparition vers jusqu'en 1600*, t. 1–4, Geneva 1907.
- Canby Sheila R., *Yāqūt al-Musta'şimī*, [w:] *Encyclopaedia of Islam*, t. 11, Leiden 2002, s. 263–264.
- Danecki Janusz, *Podstawowe wiadomości o islamie*, t. 1, Warszawa 1997.
- Déroche François i in., *Islamic Codicology. An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, tłum. Deke Dusingberre, David Radzinowicz, London 2005 AD/1426 AH.
- Déroche François, *Manuscripts of the Qur'an*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur'an*, t. 3, red. Jane Dammen McAuliffe, Leiden – Boston 2003, s. 254–275.
- Fischer Wolfdietrich, *Classical Arabic*, [w:] *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, t. 1, red. Kees Veerstegh, Leiden – Boston 2006, s. 397–405.
- Gacek Adam, *Arabic Manuscripts. A Vademecum for Readers*, Leiden – Boston 2009.
- Gacek Adam, *Taxonomy of Scribal Errors and Corrections in Arabic Manuscripts*, [w:] *Theoretical approaches to the transmission and edition of Oriental manuscripts. Proceedings of a symposium held in Istanbul March 28–30, 2001*, red. Judith Pfeiffer, Manfred Kropp, Würzburg 2007, s. 217–235 oraz 313–319 (ilustracje).
- Gacek Adam, *The Arabic Manuscript Tradition. A Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Leiden – Boston – Köln 2001.
- Gade Anna M., *Recitation of the Qur'an*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur'an*, t. 4, red. Jane Dammen McAuliffe, Leiden – Boston 2004, s. 367–385.
- Jenssen Herbjørn, *Arabic Language*, [w:] *Encyclopaedia of the Qur'an*, t. 1, red. Jane Dammen McAuliffe, Leiden – Boston 2004, s. 127–135.
- Jord Nihad, *Koran rękopiśmienny w Polsce*, Lublin 1994.
- Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich*, t. 5, cz. 1, *Katalog rękopisów arabskich*, oprac. Wojciech Dembski, Warszawa 1962.
- Migoń Krzysztof, *Recepcja książki orientalistycznej na Śląsku do końca XVIII wieku*, Wrocław 1969.
- Migoń Krzysztof, *Śląscy orientaliści i zbieracze orientaliów do XIX wieku*, [w:] *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 3, red. Jan Reychman, Warszawa 1969, s. 7–45.
- Nikolaev Vsevolod, *Watermarks of the Medieval Ottoman Documents in Bulgarian Libraries*, t. 1, Sofia 1954.
- Piccard Gerhard, *Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, t. I–XVII, Stuttgart 1961–1997.
- Scheper Karin, *The Technique of Islamic Bookbinding: Methods, Materials and Regional Varieties*, Leiden – Boston 2015.
- Stanković Radoman, *Филигранолошки опис и албум грчких рукописа XV–XIV века. La Description des filigranes et l'album des manuscrits grecs XV–XIXe siècles*, t. XI, Sofia 2006.
- Velkov Asparukh, *Les filigranes dans les documents ottomans*, Sofia 2005.
- Wright Elaine, *The Look of the Book. Manuscript Production in Shiraz 1301–1452*, Washington 2013.

ABSTRACT

FILIP A. JAKUBOWSKI

**TWO QUR'AN MANUSCRIPTS FROM
THE COLLECTION OF THE KÓRNIK LIBRARY**

There are two Qur'an manuscripts in the collection of the Kórník Library (Poland) – BK 1716 and BK 2676. The first one, dating from the 17th century, is rich in different types of scribal errors and serves as an interesting example of ways of amending them. The second one, dating from the 15th century, includes interesting illuminations and calligraphy. This paper is a detailed analysis of these manuscripts, including their covers, decorations and scribal errors.

Keywords: Quran, manuscripts, copyists' mistakes, codicology